

תפארת אבות

לחיזוק מסורת יהדות צפון אפריקה בארץ הקודש

דבר המערכת

פרפראות מהכמינו

מלוקט מתוך "חכמי וגאוי מרוקו" לרב שמעון וענונו הי"ו ומקורות נוספים

מתי יש להוכיח בדרכי נועם ומתי בדרך קשה

וידבר ה' אל משה במדבר סיני (במדבר א, א)

אמרו רבותינו ז"ל, מי שמשים עצמו כמדבר (עיין בעל הטורים במקום) התורה מתדבקת בו והיא לו סמא דחיי נגד היצר הרע וגונדא (והייליו), והיא בוערת בקרבו באש קודש שלהבת י-ה, ואז מקיים את המצוות בנפש חפצה, שהתורה היא לו לעץ חיים, ואחד מעמודי התווך שהעולם עומד עליו הוא לימוד התורה. זוהי חובת מנהיג העדה, להשכים ולהעריב בבתי כנסת ובבתי מדרשות להרביץ תורה: "ועמוד ענן הולך לפניהם", להסיר את כל המוקשים ולכלות הקוצים מכרם ה' צבאות, להוכיחם במתק שפתיים ואז דבריו יכנסו באזני שומעיו. וכשהוא רואה ש"חושך יכסה ארץ" אז: "ועמוד אש לילה" להרים כשופר קולו, ולזרוק מרה עד שיאיר חשכם באור התורה "לא ימיש" עמוד הענן יומם ועמוד האש לילה", ששתי הבחינות הן הכרחיות. ועל הרועה לשקול במאזני שכלו מתי עליו להשתמש במקל חובלים ומתי במקל נועם.

הגאון רבי עמרם אבורביע, ספר נתיבי עם, דרשות

המקטין עצמו בעולם הזה נעשה גדול לעולם הבא

ליששכר נתנאל בן צוער (במדבר א, ח)

אפשר לרמוז על פי דברי חז"ל (סנהדרין, ק). שאמרו עתיד הקב"ה להנחיל לכל צדיק וצדיק ש"י (310) עולמות שנאמר "להנחיל לאוהבי יש". ואיתא בגמרא (בבא מציעא, פה): מאי דכתיב (איוב, ג, יט) "קטון וגדול שם הוא"? כל המקטין עצמו בעולם הזה נעשה גדול לעולם הבא. וזה שנאמר "ליששכר נתנאל" רוצה לומר יש (310) עולמות שכר נותן האל יתברך לצדיק הנקרא "בן צוער" שמקטין עצמו בעולם הזה. וצוער כמו "הלא מצער" תרגם אונקלוס הלא זעירא (פירושו קטן).

הרה"ג רבי שלום אביצור, מחכמי אקקא, ספר נתיבות שלום

על ידי לימוד התורה מתקבלות התפילות

ואלה תולדות אהרן ומשה ביום דיבר ה' את משה בהר

סיני (במדבר ג, א)

כתב האור החיים הקדוש שלכאורה לא מנתה התורה אלא תולדות אהרן בלבד?! ותירץ שבני אהרן נחשבו כבני משה רבנו ע"ה כיון שהוא התפלל בעדם וחזו, כדכתיב (דברים, ט, כ) 'ובאהרן התאנף ה' להשמידו ואתפלל גם בעד אהרן בעת ההוא', ובמדבר רבה כתוב שהשמדה זוהי מיתת בנים רח"ל, ואמרו חז"ל שהועילה תפילת משה להציל את אלעזר ואיתמר, וסיבת קבלת תפילת משה רבנו ע"ה היא שדיבר ה' אליו בהר סיני ונעשה ציר נאמן לה' בקבלת התורה, ומכאן רמז לדברי רבותינו ע"ה שעל ידי שאדם לומד תורה שהוא בבחינת שמיעת דבר ה' גם תפילתו של האדם מתקבלת, ככתוב (משלי כח, ט) 'מסיר אזנו משמוע תורה גם תפילתו תועבה'. הגה"ק ר' חיים בן עטר, מחכמי סאלי, אור החיים עם פירוש ישמח משה

"זה היום עשה ה' נגילה ונשמחה בו"

בשבת והודיה לבורא עולם על הזכות אשר באה לידנו להדפיס את העלון המיוחד הזה, והוא חיווק לשורשי מנהגי אבותינו, רבותינו הגאונים חכמי המערב נ"ע. אך בדורנו שזכות גדולה נפלה בחלקנו לעלות לארץ הצבי, ציון וירושלים, ולחונן את עפרה של ארץ אבותינו, לצערנו רבו המלעיגים והמזלזלים בדרכי אבותינו, אומרים שכל משולח קבע בה את מנהגיו, כאילו אבותינו היו עמי הארצות חס ושלום, וחושבים שהושפעו על ידי חכמים מאירופה, או שלא היה מספיק תורה בארץ המערב. האמת הברורה כשמש בצהריים היא, שהטוענים טענות אלו דבריהם באו בשל בורות ושיבוש, או דעות קדומות וחוסר ידיעה היסטורית עובדתית. שהרי ארץ המערב נודעה לאורך הדורות במרכזי התורה האדירים שפעלו בקרבה במשך למעלה מאלף ומאתיים שנה ברציפות ואין שום מרכז תורני אחר בעולם הדומה לה ברצף ובכמות תלמידי החכמים שהעמידה.

הנה בשנים האחרונות עדים אנו לתופעה שהולכת ומתרחבת, וברוך ה' תורה מחזרת אחר אכסניה שלה, ורבים מצאצאי דור העולים חוזרים אל המסורת המפוארת, ומבקשים לידע כיצד נהגו אבותינו. מטרת עלון זה, היא להביא לתודעת הציבור את מורשת יהדות מרוקו, רבניה וחיבוריהם, מנהגיהם והליכותיהם בקודש. כן יבואו על מקומם ביאורים ומקורות מספרי רבותינו ראשונים ואחרונים, לחזק המנהגים שיצא עליהם ערעור בארץ ישראל. עוד תובא בס"ד סקירה היסטורית על ההתיישבות היהודית במרוקו ורצף השתלשלות ההלכה והמסורת. ברצוננו להביע את תודתנו וברכתנו לרבנים הגאונים שליט"א שהרשו לנו להשתמש בספרים שבהוצאתם ורוב ככל דברינו לקוחים משם, הלא הם ר' מאיר אביטבול ראש "הספרייה הספרדית מכון בני יששכר", ר' משה חיים סויסה מחה"ס "עטרת אבות", ר' שלמה טולידאנו מחה"ס "דברי שלום ואמת", ר' מאיר אלעזר עטיה מחה"ס "משולחן אבותינו", ר' אליהו ביטון מחה"ס "נתיבות המערב", ור' שמעון וענונו מחה"ס "ארזי הלבנון". תהי משכורתם שלמה מן השמים. אמן.

הסגולה הטובה ביותר לאריכות ימים

וזאת עשו וחיו ולא ימותו (במדבר ד, יט)

הגאון רבי שלמה אמסלם זצ"ל ממידלת שבמרוקו, הביא בספרו "בני שלמה" את דברי הגמרא, שהייתה משפחה בירושלים שבניה היו מתים בכחרותם, ל"ע. היו נבוכים ולא ידעו מה לעשות. אמר להם רבן יוחנן בן זכאי: "לכו ועסקו בתורה, וחזו! עסקו בתורה וזכו לחיים ארוכים!". וידוע שהתורה קרויה "זאת", שנאמר: "וזאת התורה אשר שם משה לפני בני ישראל". וזהו שנאמר: "וזאת עשו להם – וחיו ולא ימותו", כי עץ חיים היא התורה למחזיקים בה, ותומכיה מאושר!

הגה"ק רבי שלמה אמסלם, ראב"ד מידלת, ספר בני שלמה

ר"ת	יציאת השבת	כניסת השבת	ירושלים
20:54	20:22	19:02	ירושלים
20:57	20:25	19:23	ת"א
20:58	20:26	19:16	חיפה

בס"ד, שב"ק פרשת במדבר, ה'תשע"ו

ניתן להקדיש את העלון לברכה, לישועה או לעילוי נשמות יקירכם.

לתגובות, שאלות ולהפצת העלון באזור מגוריתם ניתן לפנות במייל tiferet.avot1@gmail.com

סדר הדורות – קורות אבותינו בארץ המערב

העת העתיקה

(ע"פ ספר "נר המערב" לדבי יעקב משה טולידיאנו זצ"ל ומקורות נוספים)

בין קהילות ישראל בתפוצות, יהדות מרוקו היא אחת המפוארות והמעטירות ביותר, אשר מעולם לא פסקה מהם תורה. ההיסטוריה של יהדות מרוקו מתחילה כבר לפני יותר מאלפיים שנה.

ראשוני היהודים הגיעו לאזור מרוקו מארץ ישראל החל מימי בית ראשון (586 לפנה"ס למניינם), בספינות סוחרים פיניקים (אנשי צור וצידון). הפיניקים ניהלו בעת העתיקה מסחר ענף בין הלבנט, שבו שכנו גם בני ישראל, לבין כל חלקי אגן הים התיכון. עדות לכך שבמסעות המסחר הפיניקים השתתפו גם יהודים מצויה בספר מלכים: וַיִּשְׁלַח חִירָם בְּאֶנְיֵי אֶת-עֶבְדֵי אֲנָשֵׁי אֲנִיּוֹת יָדְעֵי הַיָּם עִם עֶבְדֵי שְׁלֹמֹה. וַיָּבֵאוּ אוֹפְרָאִה וַיִּקְחוּ מִשָּׁם זָהָב (מלכים א', ט', כ"ז-כ"ח). מסורת בידי צאצאי קהילת **אופראן** ומספר קהילות נוספות בצפון אפריקה כי אבותיהם הגיעו לאזור באניות הפיניקים או דרך היבשה והתיישבו בו עוד **קודם** לחורבן בית ראשון. מקור שמה של **אופראן** על פי המסורת הוא בשבט **אפריים**. מסורת דומה נמצאת בקהילות נוספות שחיו במדבר סהרה (דרום מרוקו), ונוכרה גם בדברי הסופר הקדמון פרוקופ, אודות קהילה העתיקה בעיר בוריון, שיהודי העיר היא התייחסו ביישובם שם עד לימי שלמה המלך.

מסורת מקומית מספרת שלמה המלך העמיד את בנו בְּעֶשֶׂה כמנהיג אזור סוס, ולאחר שנפטר הוא נקבר שם בכפר אנזור, ונקרא בפי ההמון "סידי בועישה סולימאן". מלבד זה ידועה המסורת אצל הברברים תושבי הארץ, כי המה צאצאי הפלשתים אשר ברחו מארץ כנען מפני מלחמות דוד ויואב, והלכו לאפריקה. וכך מסופר כי בכפר אחד בפנים מרוקו נמצאת כתובת עתיקה שבה כתוב "עד הנה רדף יואב שר הצבא אחרי הפלשתים", ומפני כן נקרא המקום ההוא בשם "תגר סולימאן" (פירוש: אבן שלמה). לדברים אלו יש לצרף גם את דברי רבותינו שייחסו את הברבורים האבוסים שהכינו עבדי שלמה לארוחתו מידי יום, לעופות הבאים מארץ ברבריה (מצודת ציון, מלכים א', ה', ג').

אמנם יש לנו להסתמך יותר על המסורת האומרת שהתיישבות היהודים במרוקו החלה בגלות עשרת השבטים שהוגלו ע"י סנחריב (555 לפנה"ס למניינם). מקור לכך יש לנו במדרש רבה (שהש"ר, ב, יט) שם כתוב: "אחד מכם גולה לברבריה ואחד מכם גולה לסמטריא". וכידוע שמה הקדום של מרוקו היה ברבריא שהיתה חלק מהארץ "מאוריטניה" (עיין יבמות סג). יסוד גדול יותר שיש לנו להישען עליו הוא בדברי הגמרא (סנהדרין צד, א): "להיכן הגלה סנחריב את עשרת השבטים? **מר זוטרא אמר: לאפריקי**, רב חנינא אמר: להרי סלוג". בהמשך מספרת הגמרא (שם) שעשרת השבטים הגיעו בתחילה למקום שנקרא **שוש**, ואח"כ הגיעו למקום נוסף הנקרא **שוש תרי** (פירוש: שוש אחרת). בדרום מרוקו אכן ישנו אזור הנקרא שוש (סוס) המצוי בקרבת מדבר הסהרה. אזור הסוס הוא אזור פורה שאינו מצוי במחסור של מים, ולאורך ההיסטוריה הוא היה אחד מהאזורים היצרניים ביותר של מרוקו (שם גדל עץ הארגן הידוע). ניתן לראות באופן ברור כי דעת מר זוטרא בגמרא מתאימה אל מסורת אבותינו שהרבה מגולי עשרת השבטים הלכו לאפריקה הצפונית ובאו עד מרוקו, שהרי שם באמת נמצא אזור **שוש** אודותיו דיבר מר זוטרא. שרידי העתיקות הרבות שבנוף הזה מוכיחים כי בימי הקדם עוד לפני הרומאים היה במקום ישוב כביר ונכבד. עוד מתאימים דברי מר זוטרא שאמר כי יש "**שוש**" ויש "**שוש תרי**" לעובדה שגם האזור הזה חלוק הוא אצל תושבי המקום עד כה לשני חלקים, החלק האחד נקרא "**שוש**" והשני נקראת "**שוש שטוקא**", כלומר שוש אחרת. ולאמת את השערתנו כי באזור הזה ישבו מגולי עשרת השבטים יעידו הכתובות בעיר "**אופראן**" השוכנת באזור זה שם נמצא בית קברות גדול ועתיק מאוד, ואחת הכתובות היותר עתיקות בו היא על קבר איש ששמו יוסף בן מימון שנפטר בשנת ג"א-תשנ"ו (4 לפני הספירה למניינם!).

בין כך ובין כך הדבר ברור שהייתה התיישבות קדומה ורצופה של יהודים במרוקו, אשר אחרי כן התרבתה עוד יותר לאחר חרבן הבית על ידי הגולים אשר הובאו שבי ביד הרומאים ויושבו בחבל ארץ ברבריה כפי שיבואר בע"ה בעלון הבא.

בתמונה: אזור סוס, מרוקו

בתמונה: בית הכנסת באופראן. אחד מבתי הכנסת העתיקים ביותר במרוקו.

נחלת אבות – פרקי אבות

מלוקט מהספר "נחלת אבות" להרב הגאון רבי יוסף משאש זצ"ל

שמאי אומר עשה תורתך קבע, אמור מעט ועשה הרבה והוי מקבל את כל האדם בסבר פנים יפות.

קדושתו ועוצם יראתו של שמאי ידועים מהחומרות שהחמיר בכל דיני התורה, כי היה ירא וחרד פן חלילה יהיה נכשל או ישכיל אחרים באיזה דבר שהוא נגד התורה, וכן היה מחמיר מאוד, וחכמי דורו לא ידעו מה לעשות, לילך אחריו אי אפשר, כי רוב הציבור לא יוכלו לקיים חומרותיו הגדולות, לילך אחר הלל לא יוכלו, כי חשבו שמה לא יצאו ידי שמים כסברתו, עד שיצאה בת קול מן השמים ואמרה להם, אלו ואלו דברי אלהים-חיים הם, אבל הלכה כבית הלל, שאי אפשר לכללות העולם לקיים חומרות בית שמאי (ערוכין יג).

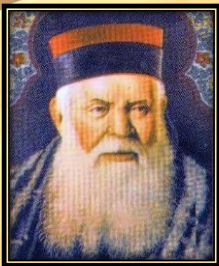
כמה מוסרים נאים נובעים מהוט המשולש של מעיין ישועה זהה: **[א] עשה תורתך קבע**, לאפוקי (להוציא) מלאכתך ומסחרך שיהיו כולם עראי, וכן אמרו ביומא (יט): "ודברת בם, ר' אחא אומר עשה אותם קבע, ואל תעשה אותם עראי", ע"ש. **[ב]** עוד נראה לפרש בס"ד **עראי** דהכא (שכאן), דהיינו בלי כוונה, (שאם) רק פיו יהגה חכמה וליבו בל עמו, הרי זה עראי גדול יקרא, אף אם ילמד כל היום, ועל זה בא הקדוש ר' אחא לומר, עשה אותם קבע, ואל תעשה אותם עראי בקבע, דהיינו בלי כוונה, כי בזה יהיה העראי ככוונה יותר טוב מקבע בלי כוונה, וכאומרם טוב מעט ככוונה מהרבות בלא כוונה.

[ג] ואמר עוד, אמור מעט ועשה הרבה, עצה טובה קאמר, כי יצר לב האדם רע, ולא יניחנו לעשות תורתך קבע, לכן אמור תחילה בפה מלא "אני נכנס לבית המדרש ללמוד רק מעט", וכאשר תיכנס עשה הרבה, דהיינו ללמוד הרבה.

[ד] עוד יש לפרש, **עשה תורתך קבע**, ואם עשית כן אל תתגאה כי עשית הרבה, אלא "**אמור מעט**" עשיתי, ועל ידי כן "**ועשה הרבה**" תמיד, כי חובתך לאלוהים-רבה מאוד על הטוב אשר גמלך יום יום.

[ה] ואמר עוד, והוי מקבל את כל האדם בסבר פנים יפות, ופירוש בסבר יש מפרשים כמו בסבל, דהיינו שתסכול את חברך בפנים יפות, אף אם יכבד עליך. ועוד ראיית מפרשים בסבר, כמו סברה האמורה בש"ס פעמים הרבה, שפירושה דעת נכונה, וזהו מה שכתב והוי מקבל את כל אדם בדעת נכונה ובפנים יפות, ותרתי קאמר (ושניים אמר, כוונתו לשני הפירושים שפירש – בסבל ובסברה נכונה).

[ו] ופירוש כל האדם, כולל קטון וגדול, עשיר ורש, יהודי או עממי. וכן אמרו (כתובות קיא): בדרך הלצה, ולובן שיניים מחלב, טוב המלבין שיניים לחברו יותר ממשקהו חלב, ע"ש בשם ר' יוחנן זיע"א, רוצה לומר תראה לו לובן שיניך ע"פ פנים שוחקות, שהשוחק שיניו מתגלות. זהו רבותי מה שיש להגיד לכבודכם בפירוש דברי שמאי הקדוש זיע"א, אלהים-יחננו ויברכנו יאר פניו אתנו סלה אמן.

עמידה בשעת קריאת עשרת הדברות

(מלוקט מספרי ההלכה "עשרת אבות", "משולחן אבותינו" ו"דברי שלום ואמת". הדברים כאן הובאו בקיצור נמוך, לבידור מעמיק עייני שם ותירוה צימאונך)

בגודל מעלת עשרת הדברות נביא מדברי רבותינו הראשונים:

הרמב"ם בפירושו המשניות (מסכת תמיד, פרק ה') כתב כי עשרת הדברות הם עיקר הדת וראשיתו. ר' יצחק אבוב (מנורת המאור, ס' קמה) כתב שעשרת הדברות הם יסוד אמונתנו ובהם כלולים תרי"ג מצוות שבתורה, וכעין זה כתב האברבנאל (פרי יתרו).

עוד כתב הרמב"ם באיגרתו לבני תימן בזה הלשון: "וכמו כן, זכרו מעמד הר סיני שציוונו הקב"ה לזכרו תמיד, וראוי לכם אחינו שתגדלו בניכם על המעמד ההוא הגדול שהוא עמוד שהאמונה סובבת עליו, על כן גדול המעמד ההוא על כל גדולה כמו שגידלו הקב"ה שלא היה כמוהו מקודם וכן לא יהיה אחריו".

הרי רואים מהדברים הנ"ל שעשרת הדברות קנו מעלה מיוחדת מאוד בעם ישראל, ונהגו מדורי דורות לעמוד בשעת קריאת עשרת הדברות (בקריאת התורה) כפי שיבואר לקמן בע"ה.

בגמרא (ברכות יב.) מובא שנהגו הכהנים בבית המקדש לקרוא בכל יום קריאת שמע עם עשרת הדברות, ורצו רבותינו לנהוג כך אף מחוץ לבית המקדש (היינו בבתי כנסת), אלא שלא נהגו כן מפני תרעומת המינים (חכמינו חששו שהאפיקורסים יאמרו לעמי הארצות שרק עשרת הדברות ניתנו למשה בסיני, והראיה לכך היא שרק אותם אתם קוראים בכל יום, רש"י). ולפי זה היה ראוי לכאורה לבטל מנהג העמידה בעשרת הדברות, שלא יאמרו המינים שרק עשרת הדברות ניתנו מסיני.

הראשון שמתייחס לעמידה בעשרת הדברות הוא רבי שמואל אבוב (דבר שמואל, ס' רע"ו) שכותב לקיים המנהג ולעמוד בעשרת הדברות, וביאר שאין כאן תרעומת המינים וכוונתנו בעמידה זו ידועה ומפורסמת לכולם שזוהי קימה שיש בה הידור זכר למעמד הר סיני וכו', וכל חשש תרעומת המינים הינה בדבר שאינו מפורסם וברור, כגון לקרוא עשרת הדברות בכל יום שבזה אין טעם ברור, עכ"ל. להרחבת הדברים בעניין תרעומת המינים עייני למטה במדור "מים חיים – תוספת עיון".

והגה"ק מרן החיד"א (טוב עין, ס' י"א) חיוק המנהג וכתב שמכיון שקוראים בספר תורה בכל שבת ויום טוב, ואף בחג השבועות שקוראים עשרת הדברות קוראים גם חלק מפרשת יתרו, מוכח שהכל אמת, והעמידה היא זכר למעמד הר סיני, כמו שכתוב "וינועו ויעמדו מרחוק" (וכעין זה כתב ר' יהודה עייאש - מטה יהודה, ס' א', ס"ק ו'). לפיכך מאחר

שנהגו כל העם לקום בעשרת הדברות חייבים הכל לעמוד ואין שום אחד רשאי להישאר יושב. ואע"פ שאין חיוב מן הדין לעמוד, כיון שנהגו כל העם לעמוד נעשה חיוב על הכל, שאם לא יעמוד יראה כמזלזל ח"ו.

הנה מרן פאר הדור והדרו כמוהר"ר שלום מאשא זצ"ל (שמש ומגן, ח"א, ס' נ"ז) העיד "הנה האמת מנהג זה עתיק יומין במרוקו והיו מקפידין לעמוד בעשרת הדברות, ובוזה הייתה חרדה גדולה בבית הכנסת ואין משוחח ואין מדבר, ובאמת ראיתי כאן (בא"י) שהקהל יושבים ואין בזה שום אימה והדר וכבוד לתורה וכו', וכל מי שנהג לעמוד ראוי לעמוד ואין לעכב בעדו". וכן כתבו שמנהג מרוקו לעמוד בעשרת הדברות הגאון ר' יוסף בן נאים זצ"ל (נוהג בחכמה, קמ"א), הגאון ר' דוד עובדיה זצ"ל (נהגו העם, קריאת התורה, י'), הגאון ר' רפאל ברוך טולידאנו זצ"ל (קיצושו"ע ס' תמ"ב, ט'), הרב רפאל משה דלויה הי"ו (שכן מנהג מראכש, זוכר ברית אבות, ע"מ 50). וכתב הגאון ר' אליהו אברגל הי"ו (שו"ת דברות אליהו, חלק ז', ס' י"ח) שכן נוהגים כל קהילות ישראל ספרד ואשכנז ויסודתו בהררי קודש, ואין לשמוע למערערים. אך לשומעים ולנוהגים כמנהג אבותיהם ינעם ותבוא עליהם ברכת טוב.

והגאון ר' יצחק חזן זצ"ל (שו"ת יחיה דעת, חלק ג', ס' י"ב) כתב דברים היוצאים מן הלב ונכנסים אל הלב וזה תורף דבריו: "שיטה אחת היא לי שכל מנהג שנהגו בו אבותינו רבני מרוקו נוחי עדן אני משתדל להמציא לו סמוכות מדברי הפוסקים. וכבר ידוע ומפורסם כי מרוקו היא ערש מולדתם של כמה מגדולי הפוסקים אשר אנו היום שותים בצמא את דבריהם, וביניהם רבינו הרמב"ם, ולצערנו הרב יש שמסתכלים על כמה ממנהגי מרוקו כאילו הם נגד ההלכה וחושבים שמקורם היה בטעות, וכשאני מחפש אני מוצא כי אכן המנהג הוא מבוסס בטוב טעם ודעת על פי פוסקים אשר בית ישראל נשען עליהם, ומכל שכן שמנהג העמידה בעשרת הדברות מצאתי שרבים וגדולים החזיקו במנהג זה וגם קילסוהו", עכ"ל.

ומצינו לרוב ככול קהילות ישראל שנהגו כן. וכתב הגאון ר' שם טוב גאון זצ"ל (כתר שם טוב, ח"א, ע' שטו) שכן נוהגים לעמוד בעשרת הדברות קהילות מגורשי ספרד בלונדון ואמסטרדם, וכידוע שבמקומות אלו שמרו היטב את מנהגיהם שנהגו בספרד. וכן נהגו בתוניס ("עלי הדס", פ"י), וכן נהגו בג'רבה ("ברית כהונה" ע' תקצב), וכן נהגו באלג'יר (כנזכר בתשב"ץ), וכן נוהגים בני אשכנז עד עצם היום הזה (אגרות משה, או"ח ח"ד ס' כב).

הרי מוכח מכל הנאמר לעיל כי מנהג כל ישראל מדורי דורות לעמוד בעת קריאת עשרת הדברות, ואשרי העם שככה לו.

מים חיים – תוספת עיון

מועד, ס' לט) שאין לחוש לכתבי יד הנמצאים בהפסקת מסורת דור דור, וכן הגאון ר' אליעזר יהודה וולדינברג זצ"ל חבר בית הדין הגדול כתב (שו"ת ציץ אליעזר, חלק י"ז סימן כו, עמ' נ') לחזק המנהג לעמוד בעשרת הדברות ואין לבטל מנהג שראשונים מפוסקי הלכות לא הביאו בכלל בדבריהם ולחשוש לתרעומת המינים שהוזכרה בגמ', ועוד שתשובת הרמב"ם כתב יד נמצאה באיזה גניזה כעבור שנים שהייתה גנוזה ונעלמה יש לומר שאין לה כ"כ תוקף ועוז, וסיים שנראה ברור להלכה שאין לשנות מנהג בני ישראל, עש"ב. וכן נשאל בדין זה המקובל האלקי כמוהר"ר עובדיה הדאיה (שו"ת ישכיל עבדי ח"ב סימן א') והשיב תשובה באריכות עצומה וסיים שם שאין ראוי לבטל המנהג שלא יביא הדבר לידי זלזול ח"ו בכבוד התורה וכבר כתבנו והוכחנו שאף למי שרוצה לנהוג כך מחדש אין בידו כוח למנועם לא ע"פ הפשט ולא ע"פ הקבלה. ועוד כתב בספרו (חלק ז' ס' א') על תשובת הרמב"ם הנ"ל שכל הפוסקים הראשונים השמיטו ולא כתבו כלום לגבי עמידה בעשרת הדברות, ובפרט הרמב"ם בספרו היד החזקה שכלל בו כל דיני התורה ומשפטיה וקרא אותו משנה תורה עד שלא יצטרך הקורא בו לשום ספר אחר כמו שכתב בהקדמתו ואם היה סובר שאסור לעמוד בעשרת הדברות היה הוא כותב זאת, ומחמת שלא דיבר בזה כלל משמע שחזר בו משום שאין בזמן הזה מינים, וכן הרי"ף והרא"ש לא הזכירו דין זה כלל. וכ"כ הגר"ש משאש שהמינים בימינו כופרים בעיקר ובכל התורה ואין לנו עסק עמם.

בשנת תרצ"ד יצאו לאור תשובות הרמב"ם מכתב יד (שתורגמו רובם מערבית), ושם נשאל הרמב"ם בדין עמידה בקריאת עשרת הדברות, והשיב שיש לבטל את המנהג מפני תרעומת המינים. ומרן הגר"ע יוסף זצ"ל בשו"ת יחיה דעת (ח"א סימן ט) הכריע כדעת הרמב"ם ועיקר פסקו בנוי על תשובת הרמב"ם ז"ל. והנה הגאון ר' יוסף קפאה זצ"ל שכידוע היה בקיא עצום בכל ספרי הרמב"ם ולא הניח ספר מספריו שלא ההדיר, כותב בהקדמה לספר הרמב"ם "מילות ההיגיון" וז"ל: "במאמר זה סיימתי את היקף ספרי רבינו היהודיים וברור לי שלא אעסוק בשו"ת שלו (היינו של הרמב"ם) על אף נחיצותם מסיבות שהזמן גרמן. כן ברור לי כי אותם האיגרות המפוקפקות לא אעסוק בהן והאל ברחמיו יצילני מלהיכשל בהן ולהכשיל איתי אחרים והנני מפקירם לדעתי הם ותגריהם ותגרי תגריהם ידשדשו ברפשמם ויטבעו בבוצם ורבינו (היינו הרמב"ם) וכסאו נקי", עכ"ל. הרי מוכח מדברי הרב קפאה זצ"ל שאי אפשר לסמוך על תשובות שספק אם הרמב"ם כתבם. ויותר מפליא שרבני תימן כתבו בעצמם לעמוד בעשרת הדברות, כמו שמצינו להגר"י צובירי (שו"ת ויצבור יוסף, ח"ב, פ' ט"ז, ס' י"ד) וכן הגר"ש עדני (נחלת יוסף, מנהגים סי' ב') וז"ל: "ונהגו פה כשקורא עשרת הדברות כל הציבור עומדים וכן המנהג בצנעא מימי קדם שבשעת עשרת הדברות בספר תורה כל הקהל כאחד עומדים על רגליהם בחרדת קודש באימה וביראה עד שגומר דיבור עשירי ואז חוזרים ויושבים", ע"כ. וכן כתב מרן החזון איש זצ"ל (סדר

מלכי רבגן – תולדות רבותינו

נודע כאיש אלהים-קדוש. החיד"א כתב (שם הגדולים) ששמע מחכמי המערב שר' יהודה היה איש אלהים-קדוש, והיו נשבעים כל אדם בו והנשבע על שקר ימות רח"ל, ושר' יהודה הושלך לגוב האריות וניצל אחר שנשאר שם יום ולילה, והיה קידוש ה' גדול מאוד, ועוד נפלאות קרו בחייו. **ענוונותו** - ככל שגדלה יוקרתו של רבינו בעיני הציבור, כן גדלה ענוונותו. למרות שחיבר כמה וכמה ספרים במקצועות התורה, סירב להדפיסם. על גודל ענוונותו מסופר המעשה הבא: יום אחד יצא ר' יהודה מבית המדרש ללכת לביתו. בדרכו עבר ליד חנות של יהודי תמים, מוכר פחמים, שגם הוא היה צריך ללכת לביתו באותה שעה, אך לא היה יכול לעשות כן בגלל ששקי הפחמים היו מונחים במדרכה, על דלתות החנות, והיה קשה עליו להכניסם לחנות ולשוב ולהוציאם כשיחזור מביתו. ברוב תמימותו, ביקש מר' יהודה: "רבי, אולי תוכל לעמוד לי בחנות עד שאלך לאכול? אחזור מיד". ר' יהודה ענהו בסבר פנים יפות ובחמימות גדולה: "טוב בני, לך לאכול". הלך היהודי לאכול, ור' יהודה עומד בחנות הפחמים וממשיך בלימודו. כעבור כמה דקות עבר שם ר' יעקב אבן צור, וכשראה את ר' יהודה בחנות הפחמים, שאל בתימהון: "מה רבינו עושה?" ענה ר' יהודה: "בעל החנות זיכני במצות גמילות חסדים, שהיה צריך ללכת לאכול, ומאחר שקשה לו להכניס כל השקים לחנות ושוב להוציאם כשיחזור, בקש ממני שאעמוד לו בחנות עד שיחזור". בהתרגשות גדולה שאל ר' יעקב: "האם עד כדי כך היה חצוף?" ענהו ר' יהודה: חס ושלום, הוא אינו חצוף, רק תמים ופתי, והייתי צריך למלא בקשתו, כפי שהתבאר לי ממה שנאמר במדרש על רבינו הקדוש (ר' יהודה הנשיא), שאמר: "כל מה שיאמר לי בן אדם, אני עושה", שלכאורה דבר זה אינו מובן. שאם יבקש ממנו אדם דבר שיש באפשרותו לעשות, פשוט שרבי היה חייב לעשות כמו כל יהודי אחר, ומה חידושו של רבינו הקדוש? אלא כוונתו לומר אפילו אם יבקש ממנו אדם מתוך תמימות דבר שאינו לפי כבודו, רבי היה מוכן לעשותו. ואם רבינו הקדוש היה מוכן לעשות, אני על אחת כמה וכמה! (ע"פ ר' יוסף משאש, "נחלת אבות", א, קה)

פטירתו - ביום י"ט בסיון התצ"ג [1733], נפטר ר' יהודה כשהוא בן שבעים ושבע שנה, ומרוב הכבוד וההערצה הספידוהו במשך שלושים יום, וכן חיברו עליו קינות. זיע"א ותנצב"ה.

רבי יהודה בן רבי יעקב בן עטר (הילולא בי"ט בסיון)
מלוקט מהספרים "ארזי הלבנון" לר' שמעון וענונו שליט"א

המאור הגדול, יחיד בדורו, צדיק יסוד עולם, רבי יהודה אבן עטר זצוק"ל. הרב יהודה בן עטר נולד לאביו רבי יעקב בן עטר באלול התט"ו [1655] בעיר פאס שבמרקו. משחר נעוריו התמסר ללימוד התורה. רבותיו היו הגאונים רבי וידאל הצרפתי (ראב"ד פאס) ורבי מנחם סירירו (דיין בפאס). **פרנסתו** - בשנת התל"ח [1678], בהיות רבי יהודה בן עטר שרש ושלוש, נפטר עליו אביו. עקב זה למד ר' יהודה את מקצוע הצורפות לפרנסתו, ושמו התפרסם כצורף זהב מומחה העושה מלאכתו בנאמנות, בין היהודים ובין לגויים. עד היום נמצאים בידי הערבים המיוחסים בפאס כמה טבעות ונזמים שמסורת בידם, שהם מעשי ידיו של ר' יהודה בן עטר, והם מאוד יקרים בעיניהם ומשמשים להם גם כקמיע מומחה. למרות שנאלץ לעבוד לפרנסתו, שם ר' יהודה תמיד נגד עיניו את הפסוק: "והגית בו יומם ולילה", והיה לימודו בתורה עיקר, ועבודתו טפל. יום יום לאחר תפילת שחרית היה פותח את חנותו, וכשהיה מרוויח שיעור פרנסת אותו היום, מיד היה סוגר והולך לבית המדרש, שם למד תורה ולימדה לאחרים כל היום וחלק גדול מהלילה. גם לאחר שנתמנה לכהן כדיין וכאב בית דין, המשיך רבי יהודה להתפרנס וליהנות רק מיגיע כפיו בעבודתו כצורף, ומעולם לא נהנה מכספי הציבור.

רבנותו - בשנת התנ"ח [1698] נבחר ר' יהודה לכהן כדיין, ובשנת התס"ד [1704], עם פטירת רבו ר' וידאל הצרפתי, מונה לכהן כראש אב בית הדין במקומו. גדולתו וענוונותו הקנו לו הערצה רבה, וכל תלמידי החכמים שבאותם הימים החשיבו את עצמם לתלמידיו. מכל מרוקו פנו אליו בשאלות, ותשובותיו היו מתקבלות כהלכה שאין לערער אחריה. רבנו חיבר שו"ת ופסקי דינים, חידושים על התלמוד, פירוש על מדרש רבה, דרושים על התורה ("מנחת יהודה") ועוד. פסקיו, תשובותיו ותקנותיו משמשים עד היום יסוד לכל רבני מרוקו, וכמעט שאין אף ספר שאינו נזקק לדבריו. כמנהיג הקהילה, עיניו של ר' יהודה תמיד היו פקוחות על אורחות חייהם של בני עירו, וכל דבר שנראה בעיניו כאינו מדרכי הצדק והיושר, עמד ר' יהודה וסתם פרצות אלה על ידי תקנות. **קדושתו** - שמו וקדושתו של ר' יהודה התפרסמו לתפארת ולתהילה בכל הארץ, ואפילו בקרב הגויים

נוהג בחכמה – קובץ מנהגים

מנהגי חג השבועות

(מלוקט מהספרים "עשרת אבות", "משולחן אבותינו" ו-"נתיבות המערב", להרחבת היריעה עיין שם)

- א. נוהגים בערב חג השבועות לקשט את ביהכ"ס בעשבי בשמים ושושנים לכבוד מתן תורה.
- ב. מנהג ישראל להיות נעורים בליל חג השבועות ולומר התיקון הנדפס בספר קריאי מועד.
- ג. בשעת פתיחת ההיכל של חג נוהגים לקרוא 'נוסח הכתובה' כמובא במחזורים, שכידוע חיברה ר' ישראל נג'ארה.
- ד. מנהג כל קהילות ישראל בשעת קריאת עשרת הדברות בספר תורה לעמוד על רגליהם כשמגיע החזן לפסוק "וידבר אלהים את כל הדברים האלה לאמר אנכי ה' אלהיך", וכשמגיע החזן למילים "וכל אשר לרעך" וגו' חוזרים כולם לשבת.
- ה. מנהגנו ביום החג לאחר תפילת מוסף לקרוא בנעימה מיוחדת את האזהרות של ר' שלמה אבן גבירול ושל ר' יצחק בן ראובן אלברצלוני. ובערים הגדולות מפני ריבוי העולים לספר תורה העבירו את הקריאה לפני מנחה או לאחריה.
- ו. מנהג ישראל לאכול מאכלי חלב בחג זה לפני סעודת שחרית וכן נהגו במרוקו, אולם לא נהגו לקבוע סעודה בחג על מאכלי חלב.
- ז. אין אומרים וידוי ונפילת אפים מראש חודש סיון עד י"ג בו ועד בכלל, ובמרוקו נהגו עד י"ד ועד בכלל.

קופת הרוכלים – מקורות וטעמים

חיים (ע"מ קעב), סדר רב עמרם גאון (ע"מ קפא), סידור ר' סעדיה גאון (ע"מ קנו), ר' דוד אבודרהם (ע"מ רעג), טור (ס' תצד), חיד"א (שם הגדולים, מע' ספרים אות אלף ס' פה). וכן כתבו רבני צפון אפריקה (נוהג בחכמה, ע"מ רה). קיצושו"ע לר' רפאל ברוך טולידאנו (ס' תמכ) ועוד, וכן נהגו בתוניס (עלי הדס, שם).

ו. ונתנו לזה טעם שהתורה נמשלה לחלב כלשון הכתוב "דבש וחלב תחת לשונך". וכתב הגאון ר' דוד עובדיה (נהגו העם, חג השבועות) טעם נוסף שכשרצו המלאכים לפגוע במשה רבנו כשעלה לקבל את התורה, צר הקב"ה קלסתר פניו של משה כשל אברהם אבינו ע"ה ואמר למלאכים איך לא תביישו לפגוע בו אחר שהאכילכם **חמאה** ובקר. וכן נהגו בתוניס (עלי הדס, שם).

ז. במרוקו נהגו שלא לומר אף ב"ג ו"ד כמובא בספר נהגו העם (תחנון ונפילת אפים אות ד), דעצרת יש לו תשלומין כל שבעה, ובחוף הארץ שיש ספיאק דיומא גם יום י"ד בכלל. אמנם בארץ ישראל אין ספיאק דיומא, ונופלים על פניהם מיום י"ד ואילך. ומצינו בכף החיים (תצד ס"ק נב) שהביא שיש מקומות שנהגין לא לומר תחנון עד י"ג בו, ויש נוהגין עד י"ד בו.

א. החיד"א (ברכ"י סימן תצד סע' ו) כתב שמך למנהג זה מהמדרש שהמן אמר לאחשוורוש שמנהג ישראל לשתוח עשבים בעצרת. וכ"כ המג"א (ס' תצד ס"ק ה). וכ"כ ר' יוסף משאש שמינחים בתיבה שתי אגודות גדולות של פרחים ושושנים אחת מימין ואחת משמאל (אוצר המכתבים ח"ב ס' אלף יד).

ב. זוה"ק (אמור צ"ח, ובהקד"ח א, ח). וכתב ר' יוסף משאש (אוצר המכתבים ח"ב ס' אלף מ) שקהל שידוע שישחור בדברים בטלים ח"ו עדיף שילכו לישון ויקומו להתפלל שחרית. וכן נהגו בתוניס (עלי הדס פ' יג) ובלוב (נחלת אבות, שבועות, יב).

ג. מגן אבות (ע"מ רסד), נתיבות המערב (חג שבועות, אות י) וספר זוכר ברית אבות (ע"מ 103) כתבו שכן נהגו במרוקו. ובספר "משולחן אבותינו" (ע"מ 250) הוסיף שהחזן קורא בניגון קריאת הכתובה בעת הנישואין והקהל מסיים עמו את המילים האחרונות בכל בית. ובנחלת אבות כתב שכן היה המנהג בערי השדה בלוב.

ד. עיין לעיל "חדד ותימא" - מדור ההלכה.

ה. הטעם הפשוט למנהג זה משום שהאזהרות הם פירוט וניסוח תרי"ג המצוות באופן פיזי ודבר בעתו מה טוב להכיר ולהזכיר את מצוות התורה ביום מתן תורה. והו מנהג קדמון אשר הובא כבר בגאונים ובראשונים כמלאכים, וכן כתבו ארחות